

Ярослава Артеменко

ТРАНСВЕРБАЛЬНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ

У статті розглядається переклад як культурно-філософський феномен. Описується деконструктивна та редуційна моделі стосунків автора-перекладача-адресата та визначаються їхні позавербальні складові.

Ключові слова: переклад, комунікація, інтерпретація, позавербальний.

Я. Артеменко. Трансвербальные аспекты перевода

В статье рассматривается перевод как культурно-философский феномен. Описывается деконструктивная и редуцирующая модели отношений автора-переводчика-адресата и намечаются их невербальные составляющие.

Ключевые слова: перевод, коммуникация, интерпретация, невербальный.

Y. Artemenko. Transverbal aspects of translation

In the article the translation as cultural and philosophical phenomenon is examined. The author describes the deconstructive and reductive models of author-translator-addressee relations and marks their transverbal contents.

Key words: translation, communication, interpretation, transverbal.

Світові глобалізаційні процеси актуалізують завдання універсальності смислів, виходу до всезагального засобами унікального, встановлення паритетних зв'язків між асиметричними культурними ареалами. З технічної погляду, проблема створення глобального інформаційно-комунікативного простору не позиціонується сьогодні як така, що не підлягає розв'язанню. Проте розвиток та розповсюдження новітніх інформаційних технологій не усуває, а навпаки, загострює питання зближення життєвих і культурних просторів, оскільки ціннісний та екзистенціальний зміст комунікації виноситься техногенною цивілізацією «за дужки» її нагальних потреб у збереженні та передачі інформації. Однією зі сфер комунікації, де органічно поєднуються обидва напрями комунікування – інформаційний та інтерсуб'єктивний, – традиційно залишається переклад. У найширшому сенсі сьогодні навіть

можна констатувати настання «доби перекладу» [2, с. 4], яка знаменується зростанням ролі культурних практик і стратегій, здатних забезпечувати зустріч та діалог різних культурних світів.

Екзистенціальний аспект проблеми перекладу пов'язаний з постановкою питання про дихотомію «своє\чуже» не в межах традиційної опозиції, а в контексті діалогу ідентифікацій. Сьогодні є очевидним, що «чуже» – інша мова, релігійність, культурна традиція, – не опонує, а, швидше, акомпанує, формуванню ідентичності «свого». Таким чином, переклад як методологічний принцип і життєва практика набуває важливого значення для створення живої та дієвої інтерсуб'єктивності.

Горизонтальна проекція культури, відома як ситуація постмодерна, урівнює в правах і значенні всіх комунікантів. За таких умов філософія і філософствування позбавляються свого найважливішого надзавдання – спрямовувати життя людини через її самовитлумачення. Перехід до нової культурної ситуації («пост-постмодерн»), якій притаманне обирання та реконструкція ціннісних світів, реабілітує філософствування як смислотворчу діяльність. Отже, постановка питання про можливість, межі й значення перекладу нагадує, що перекладання, в найширшому розумінні, іманентне самому філософствуванню (це наочно демонструє не тільки «перекладацька» позиція філософствування щодо фактичності, але навіть і сам філософський текст, організований як гіпертекст, з його множинністю відсилок, діалогічним напруженням і волею до розширення обріїв). Саме тому проблема смислу нової інтерсуб'єктивності, що твориться в умовах глобального світу завдяки перекладацькій діяльності, оформлюється як філософська, а не лінгвістична проблема.

Ми свідомо не торкаємось у цій статті питань про адекватність та точність перекладу, про технічні труднощі перекладача, про можливість взаємонакладення текстів оригіналу та перекладу як таких, що більшою мірою належать до вузькоспеціальної сфери. Крім того, неможливість мовних утворень бути редукованими до загальнозрозумілих формул дозволяє визначити феномен перекладу як смислову інтерпретацію в межах вербальної гри, в яку вступає екзистенція автора, перекладача, читача. Тому важливо звернути увагу й на можливість виявлення позавербального вмісту події перекладу. Такий вміст не несе інформативного навантаження, проте бере активну участь у комунікації. Подібно до того, як у феноменологічній традиції прийнято розрізняти ноематичний та ноетичний аспект феноменів свідомості, доречним уявляється розрізнення змістового (текстуального) та смислового (контекстуального) рівнів перекладу. Перший рівень – без-

посереднє повідомлення, що міститься в тексті, його інформативне «ядро», другий – екзистенціально-смысловий, комунікативний, який відповідає за «трансперсоналізацію» індивідуального досвіду.

Безпосереднім приводом і важливим стимулом для розмови про місце перекладу в культурі та його комунікативне значення стало серйозне дисертаційне дослідження Н. В. Бевз «Переклад як культурний феномен: герменевтико-комунікативний аспект», яке було захищене у Харківському національному педагогічному університеті ім. Г. С. Сковороди у травні 2010 року. Аналізуючи ситуацію, що склалась у культурі навколо перекладу, авторка підкреслює наявну диспропорцію. Кожен із суб'єктів сучасної культури усвідомлює виключність значення перекладу для комунікації у сфері науки, філософії, політики, економіки, мистецтва. Проте сама перекладацька творчість, екзистенція перекладача нівелюється до рівня технічного посередництва. Така диспропорція тим більша, чим більша в перекладі, за словом П. Рікера, «вірність джерелу» і наближення читача до автора. Н. Бевз запроваджує новий мотив дослідження перекладу як самодостатнього культурного феномену, осмисленого засобами філософії як події. Нам здається, що жанр філософського дискурсу (букв. – «обговорення») створює можливість продовження дискусії про переклад на дещо новому для цього феномену – трансвербальному – ґрунті.

Таким чином вимальовується конкретний напрямок нашого розгляду проблеми перекладу в даній статті: описання моделі перекладацько-комунікативних стосунків автора, тексту, адресата і перекладача, яка б могла відповідати завданням нової культурної ситуації та спроба виявлення позавербальних складових події перекладу.

Різним аспектам заявленої проблеми присвячено низку творів представників герменевтичного напрямку (Х.-Г. Гадамера, П. Рікера), мислителів-екзистенціалістів (М. Гайдеггера, К. Ясперса, Х. Ортегі-і-Гасета), культурологів та філософів культури (М. Бахтіна, Ю. Лотмана, Н. Автономової, В. Малахова), представників комунікативістики (Ю. Габермаса, К.-О. Апеля, Е. Левінаса, Б. Вальденфельса). Якщо в творах Гадамера та Рікера увага зосереджується здебільшого на питанні адекватності перекладу і меж його інтерпретаційної компетенції, то для екзистенціальної філософії, з її вихідною тезою про мову як «дім буття», важливим є осмислення моральної колізії «того, хто говорить», і «того, хто ретранслює» – рівноправних « мешканців» цього дому.

Дослідження діалогічного потенціалу перекладу, його комунікативного значення стає однією з тем філософії культури минулого століття. Це обговорення веде до більш широкого розуміння зазначеної

проблеми, виводячи її за межі тлумачення перекладу як лінгвістичну інтеракцію. Філософія комунікації торкається питань про «залучення Іншого», «зустріч з Чужим», «порозуміння» та «відповідальність», завдяки чому перекладання може бути розглянутим як складне «філософське ремесло» (К. Ясперс), постійне напружене зіставлення з Іншим.

Культурний проект постмодернізму (Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Делез, Ж. Дерріда, М. Фуко) не приділяє спеціальної уваги перекладацькій творчості, оскільки вона є лише однією з багатьох практик, що ґрунтується на принципі смислового домінування однієї з інстанцій інтеракції автора-текста-перекладача-адресата над іншими. Полишаючи проблему адекватності перекладу своєму оригіналу, мислителі-постструктуралісти пропонують метод деконструкції – такого ставлення до тексту, яке б не стримувало творчої інтерпретаційної активності адресата, а навпаки, «загострювало нашу чутливість до розрізень і підсилювало здатність до толерування з несумісним» [1, с. 139].

Якщо під перекладом розуміти ретрансляцію смислів однієї семіотичної системи засобами іншої, то можна констатувати тотальну присутність механізмів перекладу в культурі. Починаючи з музичних та хореографічних творів і закінчуючи технологією «оцифрування» інформації, ми маємо справу з перехрещенням знакових систем, в якому адресат і є точкою перетину. Кожен із суб'єктів культурної комунікації у будь-якому акті зустрічі з Іншим сприймає повідомлення в ноетичному контексті, що визначається символами-асоціаціями індивідуального життєвого світу. Ноематичний зміст у сприйнятті незмінно трансформується адресатом відповідно до екзистенціального досвіду, поінформованості, ціннісних орієнтирів, смакових чи політичних уподобань. Так, навіть нейтральне інформаційне повідомлення ЗМІ досягає мети лише за умов здатності адресата перекладати вербальні знаки «мовою» рефлексії або переживань. У цьому випадку йдеться про «внутрішній» переклад, у якому комунікативний акт не має безпосереднього зворотнього виходу: зовнішня комунікативна інтенція трансформується і «поглинається» екзистенцією.

Визначаючи завдання філософії в сучасному світі, К. Ясперс одним із них назвав прийняття історично іншого при збереженні унікальності своєї історичності. Переклад, взятий у контексті лінгвістичної комунікації, є взірцем важливої екзистенціальної проблеми. Суть цієї проблеми полягає у небезпеці для «історично іншого», що виникає внаслідок вираження інакших сутностей мовою зрозумілого. Будь-яка інтерпретація переповнена нагромадженням «чужих» смислів навколо

тексту-оригіналу. Свідомість, що аналізує, здатна не тільки затемнити вихідний смисл повідомлення, але й утворити абсолютно автономний текстуальний простір, зв'язаний з оригіналом лише умовною формальною «схожістю». Проілюструємо це лише двома прикладами – ціннісно несумірними один з одним, проте знаковими, – книгою М. Турн'є «П'ятниця, або Тихоокеанський лімб» та голлівудською екранізацією «Анни Кареніної». «Переклад» книги Д. Дефо, здійснений М. Турн'є, являє собою правдиву «внутрішню» історію західної людини в ситуації вимушеного відлюднення та поступового подолання самотності спочатку через створення пародії на цивілізацію, а потім – через цілковите злиття зі світом хтонічних, нерукотворних сутностей природи. Фантазія автора – не просто альтернативний сюжет життя Робінзона, це послідовний «переклад»-інтерпретація відомої історії на мову екзистенціального філософствування, в якому органічним фіналом є визнання умовності цивілізованого світу та безумовності повернення до самого себе. Інший приклад – голлівудська «Анна Кареніна» – являє собою також переклад, цього разу переклад-адаптацію, котрий переносить складну колізію екзистенціальної драми в знакову систему соціально-правової реальності Америки ХХ століття. Незрозумілість для адресата життєвої ситуації долається поясненням її правової «ненормальності», а екзистенціали «відчаю», «любові», «пошишеності» передаються у категоріях шлюбного законодавства. Таким чином, інтерпретаційний та адаптаційний потенціал перекладу, зближуючи тексти, може віддаляти культурні світи. Свого часу це дало привід Х. Ортегу-і-Гассету назвати переклад «зрадою» перекладачем автора, а сучасній дослідниці культури С. Зонтаг повстати проти інтерпретації як «відходів» культурного виробництва.

Філософія не може мислити людину інакше, ніж особу, що постійно витлумачує світ і себе саму в ньому. Здатність інтерпретувати П. Рікер називає мірою людськості, а цінність думки вимірює поліваріантність її розвитку. Говорячи про переклад як сферу вербальної творчості, необхідно визнати, що межа його достовірності пересувається або відповідно до обраних критеріїв, яким може бути фактологічна точність, авторська позиція, сюжетна лінія, історична достовірність, емоційна переконливість, моральна прийнятність, або відповідно до смислового центру, яким може бути будь-який із суб'єктів події перекладу – адресант, текст-оригінал, перекладач, текст-переклад, адресат. Ці критерії і точки відліку варіюються в різних моделях і ситуаціях перекладу. Якщо ідеалом наукового перекладу є його позитивістська «стерильність», то в буденній розмові текст може затемнюватися кон-

текстом, відходити на додатковий план, поступаючись місцем невербальним засобам виразності.

Існування репродуктивної, реконструктивної, креативної та рекреаційної моделей перекладу демонструє різні типи співвідношення авторської та перекладацької позицій як різнорівневих комунікативних зв'язків, що, своєю чергою, відрізняються різним ступенем „наближеності” перекладу до оригіналу [2, с. 107-115]. На наш погляд, ця типологія не охоплює моделей перекладу, які могли б відповідати двом культурним ситуаціям – постмодерну і його «переростанням» у пост-постмодерн.

Якщо у комунікативних стосунках «автор-перекладач», «перекладач-адресат», «адресат-автор» наголосити на ігровому аспекті перекладацької діяльності та розширенні творчої компетенції перекладача, ми зможемо сформулювати принципи деконструктивної моделі перекладу, що задовольняє виклики доби постмодерна. Основним із таких викликів є організація культурного простору, максимально децентрованого, позбавленого стосунків домінування і пріоритетності, в якому множинність гіпертекстових відсилок розпорошує «того, хто говорить». Констатація «смерті автора» і «смерті читача» в умовах постсучасної культури й абсолютизація принципу перекладацької свободи накреслює нову логіку комунікації в текстуальному просторі: на місці багаторівневого універсуму, утвореного зв'язками тексту, його перекладів і адресатів, залишається перекладач як тотальний інтерпретатор, трансцендентальна, нерозпорошувана інстанція, в компетенції якої знаходиться істина та цінність тексту, що визначає засоби і повноту його буття.

Таким чином, деконструктивна модель перекладу могла б реалізувати перестворення тексту перекладачем-автором, конструювання симулякра тексту-оригінала, який, з огляду на свою онтологію – текстуальність, – розпорошується разом зі своїм першоавтором. Таким чином, переклад перетворився б на новий тип комунікативної практики, де мовні засоби втрачають обмежувальні функції, а передача смислу не є основною метою перекладу. Це могла би бути така собі комунікація заради комунікації з приводу тексту-фантома, який є присутнім лише у вигляді парафраз, цитат і коментованих фрагментів. Довершує картину постать перекладача, який замінює, а, насамперед, втілює в собі всі вихідні інстанції – автора, інтерпретатора, читача, навіть сам текст. Отже, стратегія послідовного вивільнення перекладу з контексту його функціональності може призвести до парадоксальних наслідків – «смерті» самого перекладу, а стосовно оригінала – і

«смерті перекладача», і залишення тексту самостійно функціонувати в полі культури як «радикальний чужого» регіон для будь-якої спроби розуміння.

Радикальність такого проекту натякає на інший шлях та виявлення інакшої моделі стосунків автора-перекладача-читача, адекватної завданням «доби перекладу». Умовно її можна визначити як «редукційну модель», яка б виходила не з творчої потреби автора, перекладача або читача як абсолютно автономних акторів, а з природи самого тексту: щоби не технічні можливості перекладача або сфера споживання задавала критерії адекватності тексту і перекладу, а сам текст формував би читача, його мовну, діалогічну та герменевтичну культуру. Стимулами для наближення читача до тексту може бути сама онтологія тексту, універсальні структури мовлення, наявність загальнозначущих тем для розмови, потреба в розумінні та потреба розуміти, вивчати, як писав Гельдерлін, чуже як своє. Такий формально «обмежуючий» шлях здатний гуманізувати знання, освіту, комунікацію. Безсумнівно, редукційний підхід веде до радикального переосмислення ролі перекладу в культурі, який має стати не вузькопрофесійною діяльністю спеціалістів, а екзистенціальною необхідністю кожного із суб'єктів культури. Вихід із ситуації постмодерну як раз пов'язаний з нашою невід'ємною потребою інтерпретувати світ, заявляти про свою присутність у ньому й обрати мови для його розуміння.

Таким чином, переклад як специфічний принцип ставлення до інакшої семіотичної системи надає словосполученню «спільна мова» етичного забарвлення, а саме поняття перекладу набуває розширення з лінгвістичного до такого, що веде за межі вербального феномену: витлумачення смислів одного ціннісного світу для радикально іншого.

Література

1. Апель К.-О. Дискурс і відповідальність, Версія для печати... Карл-Отто Апель / Пер. з нім. В. Купліна – К. : Дух і літера, 2009. – 430 с.
2. Бевз Н. В. Перевод как культурный феномен: герменевтико-коммуникативный аспект. – Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук. – УДК [81'25:801.73]: 130.2. – Хаорьков, 20010
3. Зонтаг С. Проти інтерпретації. – Львів, 2006.
4. Рикер П. Парадигма перевода. – http://www.russ.ru/ist_sovr/sumerki/20001102.html.